

CONSTRUCȚII BIACTANȚIALE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

AURELIA HANGANU

Biblioteca Științifică Centrală „A. Lupan” a AȘM

Studiile de specialitate au constatat că în toate limbile, inclusiv în limba română, construirea propoziției de acțiune, adică a celei care exprimă o acțiune exercitată de un agent bine individualizat asupra unui pacient care este real afectat de ea, constituie **construcția biactanțială majoră** și în numeroase limbi, ea este utilizată inclusiv pentru a exprima procese care nu sunt acțiuni. De exemplu, în limba română se utilizează aceeași construcție pentru a spune „Maria l-a lovit pe Ion”, enunț care exprimă o acțiune emanând de la un agent bine individualizat și afectând clar un pacient, „Maria l-a văzut pe Ion”, enunț „de percepție”, care nu comportă o acțiune propriu-zisă, nici agent și nici pacient, „Ion a suferit un eșec”, enunț în care este și o acțiune, dar în care subiectul gramatical desemnează mai mult un pacient decât un agent și în care ceea ce exprimă obiectul gramatical nu este nici într-un fel afectat; chiar și exemplul „Școala stă alături de primărie” constituie un enunț exprimând o stare, adică un proces totalmente lipsit de dinamism și în care nu poate fi vorba nici de agent, nici de pacient. Astfel, în limba română, ca și în majoritatea limbilor Europei, construcția enunțului de acțiune este utilizată pentru a exprima tot felul de alte procese, inclusiv stări, care sunt foarte departe de acțiunile propriu-zise. În această privință, limbile respective sunt mai curând excepționale prin extensiunea pe care o dau construcției în discuție. Dar nu se întâmplă la fel peste tot: în funcție de limbă, construcția „biactanțială majoră” se extinde asupra unei părți mai mult sau mai puțin considerabile a masei lexicului verbal. Însă rolul deosebit al construcției enunțului de acțiune în calitate de model pentru a exprima alte tipuri de procese pare să fie un fapt general. Ipoteza se sprijină pe practica numeroșilor lingviști, care deseori, în compararea limbilor, se referă la noțiunile de agent și de pacient, fără a explicita ipoteza, chiar dacă în orice limbă sunt enunțuri în care aceste noțiuni nu au relevanță în mod corespunzător.

Dacă este admisă o asemenea ipoteză, ea este suficientă pentru a oferi baza semantică necesară studierii relațiilor actanțiale în limbă. Ea permite a stabili, conform principiilor propuse, definițiile structurilor de actanță și a descrie fără ambiguitate variațiile de construcții în interiorul aceleiași limbi sau de la o limbă la alta. Odată formulată, ea permite mai întâi de toate a evita recurgența ulterioară la noțiuni semantice ca acelea de Agent, Pacient, Experimentator etc., și la fel evitarea, înainte de a putea formula o definiție suficientă, a termenilor și a noțiunilor de „subiect” și „obiect”, în general insuficient definite.

Menționăm că utilizăm aici termenul de „actant” pentru a desemna termenii construcției, nu persoanele sau lucrurile pe care le exprimă. Actanții sunt unități ce aparțin planului morfosintactic și sunt fie termeni nominali, fie

indicii actanțiali integrați sau asociați unei forme verbale (mărci de conjugare sau pronume clitice). Ei *reprezintă* participanții care aparțin planului conceptual sau semantic.

Structurile actanțiale fundamentale se obțin ținându-se cont de două principii deopotrivă: cel al inteligibilității și cel al economiei. Primul cere marcarea gramaticală a reprezentărilor actanțiale, cel de-al doilea – exprimarea obligatorie numai a actanților absolut indispensabili.

Rolul hotărâtor în organizarea construcțiilor actanțiale îi revine verbului. El, prin specificul său semantic, reclamă o structură actanțială sau alta. Ca predicat semantic al construcției biactanțiale majore se pot valorifica verbele **bivalente**. Astfel sunt calificate verbele care deschid valențe pentru două argumente. Ele fixează mai întâi de toate legătura dintre acțiune și obiect, exprimând o acțiune care se răsfrânge asupra unui obiect sau denumind relația stabilită între două obiecte. Mai mult, verbele date evidențiază și trăsăturile inerente acestei legături: caracterul și direcția deplasării obiectului, rezultatul acțiunii, crearea, modificarea obiectului sau distrugerea lui, atitudinea față de obiect, descoperirea obiectului etc. [1, p. 36], ceea ce lărgeste sfera selecției semantice, adică cercul combinațiilor lexicale și sintactice. De aici și marea varietate a rolurilor tematice atribuite argumentelor de verbele actualizate în cadrul acestei structuri. Rolurile tematice caracteristice pentru structurile actanțiale ale verbelor bivalente sunt: Agentul, Pacientul, Obiectul, Rezultat(iv)ul, Instrumentul, Comitativul, Forța, Experimentatorul, Ținta.

Structura actanțială generalizată a verbelor bivalente arată în felul următor:

A ¹ (X)	V	A ² (Y)
Agent	Acțiune	Pacient
Forță		Obiect/Rezultat(iv)
Instrument		Țintă
Experimentator	Stare/Devenire	Locativ
Temă	Relație	Sursă/Beneficiar

Structura sintactică a acestor verbe este **Sb + V + C (d)** și se axează pe verbele tranzitive care satisfac, pe lângă valența de stânga – subiectul, și valența de dreapta – complementul direct. Dat fiind faptul că verbele tranzitive sunt insuficiente din punct de vedere semantic, cuvântul care exprimă complementul direct (obiectul direct) intră în relații lexicale și sintactice puternice cu verbul tranzitiv, fiind un însoțitor permanent al acestuia și determinându-l din punct de vedere semantic [2, p. 99]. În acest sens, se poate observa că în limba română unele verbe tranzitive selectează un singur substantiv în funcția de complement direct (*a antedata, a rata, a rebuta*), iar altele au o sferă de extindere semantică mare, combinându-se uneori cu foarte multe nume capabile să se realizeze în funcția respectivă. Ana Vulpe, analizând fenomenul în discuție, ajunge la concluzia că

pentru unele verbe este aproape imposibil a stabili numărul de cuvinte cu care ele se pot combina, valența lexicală presupunând un număr nelimitat; este cazul, de exemplu, al verbelor *a face*, *a crea* etc. [3, p. 42].

În lingvistica românească s-au făcut câteva clasificări care să faciliteze cercetările ulterioare în acest domeniu, între cele mai recente și mai complete fiind cea realizată (și inclusă) în monografia „Semantica și morfosintaxa verbului în limba română” [2, p. 101 *ssq.*]. Acestea reprezintă structurile verbale simple, cu actanți obiectuali/nepredicativi. Pe lângă respectivele construcții, se vor evidenția și cele în care cel puțin un actant are realizare predicativă. Aceasta înseamnă că lexemul prin care se exprimă actantul reprezintă un semn predicativ.

Configurația sintactică **Sb (predicativ) + V + C d (predicativ)** (cu variantele **Sb (nepredicativ) + V + C d (predicativ)** și **Sb (predicativ) + V + C d (nepredicativ)**), unde cuvântul nepredicativ poate apărea în una dintre variantele de obiect nu este una aparte, diferențiată în mod absolut. În toate structurile actanțiale obiectuale și subiectul, și complementul direct pot avea realizare predicativă. Aceasta determină, în linii mari, triplarea modelelor semantico-sintactice de structuri actanțiale examinate numai pentru configurația dată: Sb + V + C d.

De exemplu, pentru verbul *a critica*, presupune de obicei enunțuri de tipul: *Vecinul l-a criticat pe Ion*. Dar se poate întâlni și realizarea: *Oponenții critică propunerea noastră*, ceea ce în stratul de profunzime este echivalent cu *Cei care se opun* (subiectivă) *critică ce propunem noi* (completivă). De altfel, acest enunț este posibil și ca realizare independentă, în nivelul de suprafață. În teoria nomației se consideră că ambele substantive, *oponenții* și *propunerea*, sunt de origine verbală și astfel păstrează (din) predicția verbului de la care derivă.

Verbul *a cuprinde* poate avea determinări de felul: *Creația lui cuprinde amintirile din copilărie/Ce a creat cuprinde tot ce își amintea mai frumos din copilărie/Creând cuprinde amintirile din copilărie/Creația lui cuprinde ce și-a amintit* etc.

Aceeași situație de realizare predicativă a actanților se poate urmări și în structurile biactanțiale reprezentate la nivel sintactic de complinirile subiectuale și obiectuale indirecte ale verbului. Mai mult, adesea este destul de anevoios a face distincție netă între actanții realizați prin semne nepredicative și cele cu valoare predicativă, în special atunci când este vorba de diferite categorii de substantive.

În ce privește relațiile, la nivel semantic, în structurile actanțiale se pot urmări diferite modalități de exprimare a relației semantice. Cea de posesie, de exemplu, se poate actualiza prin diverse tipuri de structuri sintactice: grupuri verbale având ca centru un verb de posesie (rom. *a avea*, *a deține*, *a poseda*; *a aparține*) sau un verb al schimbării de posesie cauzativ (rom. *a da*, *a oferi*; *a cumpăra*, *a confisca*), cauzativ permisiv (rom. *a accepta* (*ceva de la cineva*), *a lăsa* (*ceva cuiva*)), noncauzativ (rom. *a câștiga*, *a pierde*) (*Copilul are o minge*), grupuri nominale în care se includ grupări cu prepoziție exprimând asocierea, apartenența (*copilul cu mingea*), alte tipuri de grupuri nominale (*mingea copilului*).

Ultimele structuri, așa cum se poate observa, se încadrează în categoria construcțiilor uniactanțiale, cu centru nonverbal.

Discuțiile referitoare la acest subiect sunt suscitade în special de statutul cliticelor, caracteristice structurilor românești în discuție. S-a spus că, dat fiind că la relația de posesie inalienabilă participă doi termeni, Posesorul și obiectul posedat (Temă): *Copilul (Posesor) are păr blond (Temă), Copilul are o minge*, pronumele clitice de acuzativ din structuri pot fi interpretate ca fiind o expresie a posesiei inalienabile: *Mă dor picioarele, mă doare gâtul, mă ustură palmele etc.*

Cei mai mulți cercetători consideră că în aceste construcții formele pronominale de acuzativ, dependente sintactic de verbe care exprimă senzații, sunt (și) o realizare a Experimentatorului; celălalt argument al verbelor de senzație are rolul Temă/Loc și este realizat sintactic ca subiect în nominativ (*Mă dor picioarele, mă doare gâtul, mă ustură palmele*) sau ca grup prepozițional circumstanțial (*Mă doare în gât, mă înjunghie într-o parte*). Pronumele clitice de acuzativ posesiv pot exprima și relații asimilate posesiei inalienabile. Să se compare: *Mă șterg pe pantofi* (fiind încălțat cu pantofii) și *Mă șterg pe pantofii din dulap*, dar *Îmi șterg pantofii din dulap* (dativ posesiv) [4, p. 213].

O situație specială au predicatelor semantice complexe de tipul: *Ion face riduri (cearcăne etc.)*.

Verbul *face* actualizează aici un sens special, interpretabil ca fiind o combinație a predicatelor semantice simple, „devine” (eventiv) și „are” (posesiv): „Ion devine + are riduri (cearcăne etc.)”. Argumentul *Ion* poate fi interpretat ca Pacient al predicatului complex, iar argumentul *riduri* ca Rezultat.

Structurile monoactanțiale majore și biactanțiale majore ar putea avea un rol esențial în definirea noțiunilor de *ergativitate* și *acuzativitate*. În acest sens, amintim că de ceva timp se vorbește mult despre ergativitate [a se vedea și 5, p. 17-18]. Însă a vorbi despre „ergativitate” ca despre o entitate, în timp ce nu se amintește despre „acuzativitate”, este semnul unei abordări părtinitoare. Această noțiune a fost interpretată și explicată uneori în contradictoriu, astfel încât în ultima lui lucrare apărută R. Dixon [6, p. 18 *ssq.*] a considerat necesar să denunțe unele utilizări vicioase care constituie sursa confuziilor.

În ceea ce privește definirea noțiunilor de „limbi ergative” și de „limbi acuzative”, specificăm faptul că se urmăresc două direcții de interpretare. Pentru unii, construcția unui enunț este ergativă dacă subiectul este la un caz oblic și este „nominativă” dacă el este la cazul nominativ. Definiția, aparținând lui I. Mel'čuk [7, 1993], o presupune în prealabil pe cea de caz nominativ, ceea ce nu creează mari dificultăți, dar la fel și pe cea de subiect, care este problematică. Ipoteza respectivă nu este cea mai răspândită și nici cea mai satisfăcătoare.

O altă definiție se bazează pe compararea construcției „tranzitive”, adică a celei cu doi actanți, cu o construcție „intransitivă”, adică cu un actant unic [a se vedea și 5, p. 20-23]. Din această perspectivă se afirmă că o construcție (a propoziției biactanțiale) este nominativă/acuzativă dacă „subiectul tranzitiv” este gramatical interpretat ca „subiect intransitiv”

și că ea este absolutivă/ergativă dacă obiectul este interpretat ca „subiect intransitiv”. Definiția este și ea în mare măsură obscură, căci se sprijină pe noțiunea de „subiect tranzitiv”, care nu este clar definit.

Apelând la tipologia structurilor actanțiale, lucrurile se pot înțelege mai bine. În primă instanță, se cere să se revină la o etapă inițială, în care se compară două enunțuri, unul dintre ele conținând doi actanți obiectuali, N^1 și N^2 , iar alta un singur actant, N^0 . Examinându-se interpretarea gramaticală (mărcile cazuale, acordul verbal etc.) a N^1 și a N^2 , comparând-o cu cea a lui N^0 , se atestă cinci posibilități: interpretarea lui N^0 este cea a lui N^1 (într-o abreviere de formulă: $N^1 = N^0$), a celui a lui N^2 ($N^2 = N^0$) sau a ambelor ($N^1 = N^2 = N^0$), sau parțial a fiecăruia dintre ei ($N^1 \approx N^0$, $N^2 \approx N^0$), sau nu este a niciunuia din cele două ($N^1 \neq N^0$, $N^2 \neq N^0$). Aceste cinci posibilități constituie, prin definiție, tot atâtea „structuri de actanță”: ultimele trei sunt numite respectiv „structuri neutre”, „structuri mixte”, „structuri disjuncte”. Primele două sunt cele mai importante [a se vedea 8, p. 49-84; 9, p. 27 ss.; 10].

La a doua etapă, se alege un enunț biactanțial care exprimă o acțiune propriu-zisă: cei doi actanți reprezintă, respectiv, un Agent și un Pacient. Acesta se compară cu enunțul uniactanțial de tipul cel mai răspândit în limba dată. Simplificând, se omit structurile neutre, mixte și disjuncte. Astfel, vom avea fie $X = Z$, fie $Y = Z$. De exemplu, X și Z sunt la nominativ și impun acordul verbului, Y este la acuzativ, cum se întâmplă în următorul exemplu din limba latină:

lat. *a. conjurat-i Caesar-em occid-unt.*

conspirator – PL/NOM NP-AC a ucide – 3PL

ro. *Conspiratorii îlucid pe Cezar.*

b. *Caesar-0 veni-t*

NP-NOM a veni – 3SG

ro. *Cezar vine.*

Această structură este numită „nominativă/acuzativă”, după cazurile care marchează cei doi actanți, sau, mai simplu, „acuzativă”, după cazul care caracterizează actantul marcat (Y): a doua denumire, mai ușoară și fără să fie ambiguă, este de preferat. Ea cuprinde fără inconveniente orice structură de tipul $X = Z$, oricare ar fi procedeele gramaticale care caracterizează actanții (cazuri, pre- sau postpoziție, locul în enunț, acordul verbal).

Atunci când actantul care reprezintă pacientul și actantul unic sunt la cazul zero, numit absolutiv, și impun acordul verbului (în clasă), actantul care reprezintă agentul este la cazul ergativ. Această structură este numită „ergativă/absolutivă”, după cazul care marchează cei doi actanți, sau, mai simplu și preferabil, „ergativă”, după cazul care caracterizează actantul marcat (X). Ea cuprinde fără inconveniente orice structură de tipul $Y = Z$, oricare ar fi procedeele gramaticale utilizate.

La a treia etapă se formulează ipoteza că enunțurile care exprimă o acțiune tipică, cu agent și pacient – altfel spus „enunțuri de acțiune” – ocupă o poziție centrală în gramatica oricărei limbi. Construcția lor este „construcția biactanțială majoră”. Confruntând această construcție cu principala construcție uniactanțială,

„construcția uniactanțială majoră”, se degajă o structură actanțială care este „structura de actanță dominantă” a limbii în cauză. În unele limbi structura de actanță dominantă este acuzativă, în altele ea este ergativă. Se consideră în general că primele sunt „limbi acuzative”, celelalte „limbi ergative”. Aceste expresii sunt oarecum improprie, deoarece calificările de „acuzativ” și „ergativ” se aplică în mod corespunzător construcțiilor, și nu limbilor. Dar ele sunt comode și fără mare inconveniențe, dacă nu uităm că „limba acuzativă/ergativă” înseamnă strict „limba a cărei structură de actanță dominantă este acuzativă/ergativă”.

Referințe bibliografice

1. Bărbuță, Ion. Modele semantico-sintactice ale enunțurilor în limba română. În: Buletinul Institutului de Lingvistică, 2004, nr. 2, p. 32-38.
2. Constantinovici, Elena. Semantica și morfosintaxa verbului în limba română. Chișinău: CEP USM, 2007.
3. Vulpe, Ana. Valența – component al articolului lexicografic. În: Limba și literatura moldovenească, 1987, nr. 4, p. 40-43.
4. Stan, Camelia. Categoria cazului. București: Editura Universității din București, 2005.
5. Dragomirescu, Adina. Ergativitatea: tipologie, sintaxă, semantică. București: Editura Universității din București, 2010. Disponibil: http://www.unibuc.ro/prof/dragomirescu_a/-docs/2011/mar/30_23_30_09Adina_Dragomirescu_Ergativitatea_2010.pdf [accesat la 29 sept. 2012].
6. Dixon, Robert. Ergativity. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
7. Mel'čuk, Igor. The inflexional Category of Voice: Towards a More Rigorous Definition. In: Bernard Comrie and Maria Polinsky, eds. Causativity and Transitivity. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1993, p. 1-47.
8. Lazard, Gilbert. Éléments d'une typologie des structures d'actance: structures ergatives, accusatives et autres. În: Bulletin de la Société Linguistique. 1978, 73 (1), p. 49-84.
9. Lazard, Gilbert. L'actance. Paris: PUF, 1994.
10. Lazard, Gilbert. Benveniste et la syntaxe générale. In: M. Arrivé, Cl. Normand, eds. Emile Benveniste vingt ans après. Nanterre: Univ. de Paris X, 1997, p. 95-106.